

Inleiding.....	03
De stad.....	07
Het plan.....	17
1. Brussel, intercultureel.....	18
2. Brussel, cultureel gebied.....	25
3. Brussel, creatieve stad.....	31
4. Brussel, coherent.....	35
5. Brussel, hoofdstad.....	42
Bibliografie.....	48
Bedankt.....	50

TER INLEIDING

Na twee jaar intern overleg formuleert de cultuursector van Brussel 34 voorstellen die tot een Brussels cultuurbeleid moeten leiden: ze zijn geadresseerd aan de sector zelf, maar vooral ook aan alle overheden en de hele Brusselse samenleving. Dit Cultuurplan voor Brussel maakt deel uit van een breed debat over de stad en de uitdagingen die die stad voor zichzelf geformuleerd wil zien. Sleuteltermen zijn: samenwerken en actie, concreet, en met de toekomst duidelijk in het vizier.

Het Cultuurplan voor Brussel is een oefening in democratie. Voor het eerst heeft de Brusselse cultuursector samen aan tafel gezeten en met elkaar overlegd hoe ze de culturele toekomst van hun stad in uitdagingen vertaald willen zien. Die opdracht, begeleid door de twee netwerken (RAB & BKO), zorgde voor verschillende samenwerkingen en uitwisselingen met andere netwerken en actoren: de Brusselse Museumraad, de Stichting voor de Kunsten, Culture Action Europe... Gedurende de afgelopen twee jaar kwamen meer dan honderd mensen uit de Brusselse cultuursector meermaals samen om te brainstormen en te discussiëren over het culturele landschap van Brussel. Al die sessies hebben uiteindelijk tot dit werkstuk geleid. 120 Brusselse culturele actoren leggen in dit Cultuurplan vragen, desiderata en vooral concrete ambities op tafel die ze, daartoe financieel gesteund door de Koning Boudewijnstichting, samen hebben geformuleerd, voor henzelf en voor de stad.

Sinds ze in 2000 Europese cultuurstad was, is Brussel de inzet geworden van talrijke projecten en ideeën, die op hun beurt voor dynamiek zorgen in het culturele leven van de stad, en voor kruisbestuivingen en debat — denk aan BRXLBRAVO of aan de ontwikkeling van de twee organisaties die er mee voor hebben gezorgd dat dit Cultuurplan voor Brussel er kwam: leden van het Réseau des Arts à Bruxelles (RAB) en het Brussels Kunstenoverleg (BKO) ondertekenden een culturele samenwerkingsovereenkomst. Daarnaast zijn er ook nog de recente conclusies van de Staten-Generaal van Brussel en de socio-economische studie die vier werkgeversorganisaties in dit land over de Brusselse metropool hebben laten maken. Dergelijke initiatieven belichamen het debat over de toekomst en de ambities van Brussel, of ze wakkeren het mee aan. Dit Cultuurplan hoopt hetzelfde te kunnen doen, dwars over de grenzen van de eigen sector heen.

2000: Brussel Europese cultuurstad
2002: ° Brussels Kunstenoverleg (BKO)
2005: ° BRXLBRAVO
2005: ° Réseau des Arts à Bruxelles (RAB)
2007: ondertekening van een culturele samenwerkingsovereenkomst

Als het in dit plan over cultuur gaat, gaat het in de eerste plaats over 'het artistieke' — het spectrum reikt van historisch erfgoed tot de kunst van vandaag — en over de creatie, productie, spreiding, vorming, informatie en promotie daarvan. Cultuur wordt hier niet opgevat in een brede antropologische betekenis. Wel als een stuk historisch erfgoed, dat elke mens met zich meedraagt in zijn identiteit — men 'behoort' tot een cultuur — én als iets dynamisch. De constructie van cultuur is een permanent proces dat ook andere levensdomeinen overlapt.

Dit Cultuurplan legt een visie voor Brussel op tafel. Over cultuur, en over de stad. Het ontwikkelt een duidelijke visie over die stad, uitgeklaard en waar mogelijk ook al omgezet in concrete voorstellen. Dit Cultuurplan is een uitnodiging, gericht naar haar bewoners, haar oude en nieuwe burgers, haar politici, haar bezoekers en ten slotte ook naar de kunstenaars zelf.

Onze visie op Brussel is er een van een cultuur die nooit af is. Ze staat haaks op de mythe van een vaste of welomschreven identiteit, waar je deel van moet uitmaken of in dient op te gaan. Brussel laat zich niet tot zo'n identiteit herleiden. Ze belichaamt eerder een constante wisselwerking tussen de verschillende bouwstenen van de stad: mensen met elk een eigen achtergrond, organisaties, instellingen... De cultuursector weet uit ervaring dat dat soort dynamiek Brussel ook op cultureel en artistiek vlak bijzonder maakt. Dankzij die dynamiek draagt iedereen bij tot het beeld van de stad en hetgeen die stad genereert. Terwijl heel wat andere Europese hoofdsteden hun identiteit als stad ontlenen aan een 'nationale' logica, lukt dat in Brussel niet. Evenmin lukt het om Brussel te herleiden tot haar band met een van de Gemeenschappen in België, of tot haar institutionele rol als hoofdstad van Europa.

De verdedigers van dit plan willen de vraag "Waar horen we bij?" achter zich laten en voluit gaan voor de idee van de smeltkroes, die, als ware hij een mal, tegelijk voedingsbodemp en speelveld is van al hetgeen we in Brussel creëren. Ze verdedigen bovendien de idee dat cultuur onlosmakelijk deel uitmaakt van de stedelijke realiteit. Dat gebeurt op twee niveaus. Ten eerste draagt cultuur bij tot emancipatie. Ze dient zich daarom in het hart van een stad te kunnen nestelen, en in het leven van elke Brusselaar, waar hij ook vandaan moge komen of wat zijn roots ook mogen zijn. Op een tweede niveau draagt cultuur bij tot de nationale en internationale uitstraling van de stad. In het beeld dat men in het buitenland van Brussel heeft, zitten ook culturele aspecten van de stad vervat. Een ambitieus Brussel laat in het beeld dat ze van zichzelf verspreid wil zien, kunst en cultuur een hoofdrol spelen.

Dit plan wil mensen enthousiast maken en overtuigen. Doorheen alle culturen die haar bevolken en doorkruisen, laat Brussel zich definiëren als een werkplaats in Europa. In zo'n werkplaats moeten we ideeën kunnen uitwisselen. Er moeten dus schotten worden weggehaald en nieuwe samenwerkingen aangegaan. Brussel heeft nood aan meer coherentie, en daarvoor zijn duidelijke voorstellen nodig.

Zulke voorstellen staan in dit boek. Ze maken voor Brussel een droom concreet, die vier dimensies heeft: de band tussen zijn bewoners, het onthaal van anderen, het debat over een stad die tegelijk een project is, en het weefsel — de stad omvat een veelvoud aan netwerken en tegelijk zit ze zelf in internationale netwerken vervat.

De voorstellen vallen uiteen in vijf thema's die samen de culturele ontwikkeling en ambities van Brussel karakteriseren: 1. diversiteit, en de toegankelijkheid van cultuur, 2. de ruimtelijke spreiding ervan, 3. de rol van de artiesten, 4. een coherent beleid en communicatie en 5. de culturele uitstraling van een hoofdstad. Als we er sommige van verwezenlijkt willen zien, is op drie niveaus actie nodig. De culturele actoren maken in dit boek duidelijk dat ze zich voor meerdere voorstellen willen engageren, zelfs al is er het besef dat ze niet allemaal tegelijk te verwezenlijken zullen zijn. De netwerken RAB en BKO beschouwen zichzelf ook als betrokken partij in de verwezenlijking en coördinatie van sommige actieplannen. Ten slotte nog zijn er de overheden, politici en alle andere betrokken partijen in Brussel: zij zullen in dit plan concrete suggesties vinden voor een beter beleid dat de cultuursector mee wil realiseren.

→
DE
STAD
→

EEN STAD, EEN VISIE

Het Cultuurplan voor Brussel tekent een ambitieus project uit voor een stad in vier dimensies :

ONTHAAL

➡ Brussel is een stad waar verschillende achtergronden, generaties en profielen elkaar treffen. Mensen moeten hier het gevoel krijgen dat ze Brusselaars zijn.

➡ De buitenlander die net is aangekomen, de toerist die op doorreis is, het publiek dat er telkens anders uitziet, de kunstenaar die hier resideert, de pendelaar, een vluchteling, een reiziger of bewoner, jong of oud, iedereen moet in Brussel een stukje kunst of cultuur kunnen vinden dat hem/haar bij blijft, waar hij/zij naar kijkt of luistert, en wat hij/zij zelf ook mee kan creëren.

BAND

➡ Een stad die constant verandert, moet je ook op menselijk vlak kunnen blijven herkennen en ervaren. Zo'n stad moet banden tussen haar inwoners mogelijk maken en relaties tussen hen bevorderen.

➡ Cultuur kan mensen het gevoel geven dat ze niet zomaar ergens wonen. Ze creëert allerlei banden tussen mensen, en tegelijk stimuleert ze hen om iets daarvan uit te drukken. Tussen roots of generaties, sociale klassen of wijken... de interculturele dialoog brengt kruisbestuivingen teweeg. Artiesten creëren ze, maar ze komen er net zo goed dankzij goed bestuur.

DEBAT

➡ Een stad met een toekomst is een stad van debat. Wil Brussel haar toekomst recht in de ogen kijken, moet ze een forum zijn voor ideeën en ambities die contrasteren.

➡ Iemands cultuur of identiteit is geen bron van prestige of een aan de tijd onttrokken stuk erfgoed. Nee, zo'n cultuur of identiteit heeft respect nodig wil ze niet haaks komen te staan op de tijd of verdwijnen. Al dan niet bewust zorgen individuen samen voor iets wat we in Brussel een *cultuur in wording* willen noemen. In wording, omdat iedereen er dingen aan kan toevoegen, maar omdat al die dingen ook niet teveel met elkaar mogen vloeken. Zo'n cultuur is nooit af, ze verandert voortdurend. Ze bestaat uit ideeën en projecten, niet zomaar te nemen of te laten winkelwaar.

WEEFSEL

➡ Wat iemand doet of denkt, kan in deze stad het resultaat zijn van ontzettend veel connecties tussen mensen, ideeën en projecten.

➡ De culturele activiteit in Brussel weerspiegelt een transversale samenleving. Internationaal denken en handelen wordt hier gestimuleerd. Een stad als deze moedigt haar culturele spelers aan om over grenzen heen te kijken : om elders contacten te smeden en gemeenschappelijke belangen te verdedigen.

Een Cultuurplan voor Brussel kan pas worden geschreven als we de stad kennen. Als het over cultuur, talen, afkomst en welstand gaat, oogt Brussel enorm divers. Brussel is een hoofdstad, en dat op meerdere — ook internationale — niveaus. Tegelijk biedt ze de mensen die er wonen en werken, het comfort van een relatief kleine stad. Er ligt een dicht weefsel van sociale netwerken en verenigingen overheen. Politiek bekeken is de stad ook goed toegedekt, zij het veeleer in negatieve zin: de macht over Brussel is verspreid — lees: versnipperd — over verschillende niveaus. Als je Brussel beperkt tot de grenzen van het Gewest, is ze een arme stad, met een uitzonderlijk hoge armoede- en werkloosheidsgraad. En dat terwijl ze veel rijkdom creëert, en de reële invloedssfeer die we Brussel zouden kunnen noemen, eigenlijk groter is dan wat vandaag Brussel heet. Brussel is een metropool met twee miljoen inwoners, maar op politiek of bestuurlijk niveau bestaat die metropool nog niet.

DEMOGRAFIE EN DIVERSITEIT

In 2008 werden er 1.048.491 Brusselaars geteld. 295.043 (28,14%) van hen hadden een vreemde nationaliteit, en nog eens 200.000 hadden zich na 1990 laten naturaliseren. Van 45 nationaliteiten lopen in Brussel telkens 1.000 of meer mensen rond. 50% van de Brusselse bevolking is dus van vreemde afkomst — in de rest van het land is dat gemiddeld 5%. De stad kent een culturele, talige, religieuze en socio-economische diversiteit die je nergens anders in België vindt. Voegen we daar nog aan toe: 30.000 personen die wachten op een vluchtelingenstatuut, mensen zonder papieren van wie we niet precies weten met hoeveel ze zijn, en tijdelijke bewoners zoals studenten, die niet zijn ingeschreven in de gemeente waar ze wonen. Het aandeel van de Brusselse bevolking dat een vreemde origine heeft, zou in 2015 tot 60% zijn gestegen. En Brussel verwacht een demografische boom: in de komende jaren zou de Brusselse bevolking met 150.000 stijgen.

Hoe dat komt? Brussel is jong. De stad heeft de laagste gemiddelde leeftijd van heel het land. Een kwart van haar bevolking is minder dan 20 jaar oud, bijna een op drie is minder dan 30 jaar. Een hoge immigratie heeft het geboortecijfer doen stijgen (148 geboortes op 1000 inwoners in 2007). Een op vijf van wie in Brussel jonger dan 15 is, is geen Belg. Het aandeel jongeren is het grootst in de *croissant pauvre*, die ten westen van de Vijfhoek ligt: in 2007 was het aantal kinderen jonger dan 13 relatief het grootst in Molenbeek en Sint-Joost-Ten-Node, en het kleinst in Elsene en Sint-Lambrechts-Woluwe. De internationalisering van de stad trekt daarnaast nog veel jongeren aan die hier komen studeren, of die hun eerste beroepservaring in de Europese instellingen opdoen.

Het socio-economische plaatje van Brussel oogt niet zo goed. Het gemiddelde inkomen per inwoner ligt sinds 1995 ononderbroken onder het nationaal gemiddelde, en het daalt nog elk jaar. 30% van de bevolking van het Brussels Gewest leeft onder de armoedegrens (822 euro per maand, oftewel 60% van het gemiddelde Belgische inkomen), tegenover 11% in het Vlaams en 18% in het Waals Gewest. De werkloosheid treft ongeveer 30% van de Brusselse gezinnen. Van de 589 Belgische gemeenten is de Stad Brussel de op acht na armste, en vier andere Brusselse gemeenten (Sint-Joost-Ten-Node, Sint-Gillis, Molenbeek en Schaarbeek) zitten in de top vijf van de gemeenten met het laagste belastbare inkomen per inwoner. Anderzijds, de som van alle belastbare inkomens in Brussel

blijft stijgen... De socio-economische situatie van de Brusselse bevolking ziet er dus op zijn zachtst gezegd erg grillig uit. De ongelijkheid die Brussel typeert, uit zich in het antwoord op de vraag wie waar woont — denk aan de *croissant pauvre* — alsook in het antwoord op de vraag naar welke school een kind gaat — dan hebben we het zowel over het algemene als het technische of beroepsonderwijs. De Brusselse ongelijkheid heeft dus alles in zich om voort te blijven bestaan.

METROPOOL

De sociaal-geografische realiteit van Brussel is die van een metropool, die volgens verschillende studies 1,7 tot 2,3 miljoen bewoners telt, en die, afhankelijk van de criteria die men hanteert, zich over 31 tot 62 gemeenten uitstrekt (het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dat er 19 telt, inclusief). In het plan *Business Route 2018 for Metropolitan Brussels* dat het BECI (Brussels Enterprises Commerce and Industry), UWE (Union Wallonne des Entreprises), VOKA (Vlaams netwerk van ondernemingen) en VBO (Verbond van Belgische ondernemingen) onlangs publiceerden, omschrijven ze de Brusselse metropool als volgt: het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Waals-Brabant en het arrondissement Halle-Vilvoorde. Die metropool kan fungeren als een economische long voor Brussel. De vertaling ervan op bestuurlijk niveau zou een betere balans in de publieke financiering (inkomsten uit werk, woonbeleid...) kunnen garanderen, en de ontwikkeling van infrastructuur zou kunnen worden afgestemd op wie haar echt gebruikt (billijke verdeling van voordelen en lasten).

Die metropool is een socio-economische realiteit, zo blijkt vandaag. Weinigen zullen dat tegenspreken, maar op politiek of bestuurlijk niveau bestaat hij niet. De manier waarop het beleid in die metropool over Gewesten en Gemeenschappen is verdeeld, is een negatie van zijn bestaan, en tegelijk maakt ze elke kruisbestuiving tussen territoriale en culturele bevoegdheden onmogelijk.

ECONOMIE

De Brusselse metropool zoals de vier werkgeversorganisaties BECI, UWE, VOKA en VBO ze omschrijven, genereert 30% van de totale economische activiteit van België. Volgens een Europese benchmarkstudie die aan hun publicatie voorafging en die de periode 1995-2006 besloeg, ligt de productiviteit

in die metropool bijzonder hoog: de output per gewerkt uur is de hoogste van alle Europese stadsregio's die in de studie werden onderzocht, en wat het bruto binnenlands product per capita betreft, gaat enkel Luxemburg haar vooraf. Die goede gezondheid is vooral te danken aan het hinterland: in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, waarvan het economische gewicht nog altijd dubbel zo groot is als dat van het hinterland, stagneren én de economische groei én de creatie van jobs.

De bijdrage van individuele sectoren tot de economische gezondheid van de metropool varieert ook. De financiële sector en de 'nieuwe economie' (ICT, telecom, elektronica, audiovisueel materiaal...) zitten in de kop van het peloton, terwijl de traditionele productiesector (textiel, voeding, uitgeverijen en drukkerijen, hout- en papierproductie, metallurgie, bouw...) blijft krimpen en de sector die horeca, toerisme, vrije tijd en cultuur groepeert, qua groei van alle onderzochte stadsregio's het slechtst scoort — in de periode van 1995 tot 2006 kende de sector een negatieve groei — en ook een heel laag aandeel in de economie vertegenwoordigt... Een van de meest gehoorde socio-economische uitdagingen van de Brusselse metropool schuilt in twee pijnpunten: enerzijds is er de nood aan geschoolde arbeidskrachten voor speerpunt-ondernemingen, anderzijds slaagt men er niet in de arbeidsmarkt voor laaggeschoolde werkzoekenden te doen groeien.

BRUSSEL BAB(B)EL

Officieel is Brussel tweetalig, maar in de realiteit worden er een pak meer talen gesproken. Het Frans blijft duidelijk de *lingua franca* in het Gewest, maar niet meer dan 57% refereert ernaar als zijnde hun eigen taal. Voor 5 à 10% van de gezinnen is dat Nederlands, terwijl 28% van de Brusselaars een andere moedertaal dan het Frans of Nederlands heeft. Het Engels blijft oprukken als taal waarin men werkt en als gebruikstaal, en in meer en meer huishoudens hebben de ouders elk een andere moedertaal en spreken ze die ook, en zo leren ze hun kinderen een natuurlijke tweetaligheid aan. Moedertaal, omgangstaal en gebruikstaal verschillen voor veel Brusselaars dus steeds vaker van elkaar. Het besef dat Brussel een meertalige stad is en dat je hier andere talen moet leren wanneer je een job wil vinden (waaronder het Nederlands voor Frans- en anderstaligen), groeit. Wat talen betreft, is Brussel echt een patchwork. En of ze er nu zelf voor open staan of verplicht voelen om zich in te burgeren, hoe langer hoe meer mensen spreken er meer dan één taal.

Moedertaal: de taal die de ouders of op zijn minst een van hen aan het kind doorgeven, en die doorgaans thuis wordt gesproken
Omgangstaal: de taal die men vrij spreekt in een alledaagse context, thuis, bij vrienden, in de vrije tijd...
Gebruikstaal: de taal die men verplicht is te spreken omwille van een context, en die het grootste aantal mensen beschouwen als de taal waarin ze elkaar kunnen begrijpen.

Brussel is dus meertalig, en ze is ook multicultureel. In deze stad is de idee dat je van je geboorte af deel uitmaakt van één cultuur die aan één taal is gerelateerd, hoe langer hoe minder verdedigbaar. De band die de Brusselaars met een van de twee grote culturele Gemeenschappen van dit land hebben, vervaagt: hun roots kunnen elders liggen, en dan herkennen ze zich niet in de roots van zo'n Gemeenschap, maar ook als ze wel van Belgische afkomst zijn, beschouwen ze zichzelf vaak niet meer als cultureel eentalig. Het feit dat onderwijs in Brussel een exclusieve zaak van de twee Gemeenschappen is, staat haaks op deze realiteit.

OVERHEDEN

Karakteristiek voor het Brussels grondgebied is dat een aanzienlijk aantal beleidsniveaus er elk op hun manier verschillende bevoegdheden over uitoefenen. Cultuurgebonden materie vormt daarvan een frappant voorbeeld. In principe zijn de Vlaamse en Franse Gemeenschap exclusief bevoegd voor cultuurgebonden materie, op basis van de taal die men spreekt, en onafhankelijk van de plek waar men zich bevindt. In Brussel zijn evenwel nog andere beleidsniveaus bevoegd:

- het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, op het vlak van de internationale uitstraling en het imago van de stad, of ruimtelijke ordening, wanneer het over kunst in de publieke ruimte gaat
- de federale overheid, voor enkele musea en grote instellingen, waaronder De Munt, Bozar, het Nationaal Orkest van België, de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België en de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis
- de COCOF (Commission communautaire française), de VGC (Vlaamse Gemeenschapscommissie) en de GGC (Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie), die elk een aantal materies die op het gewestelijk grondgebied aan de Gemeenschappen toekomen, trachten te coördineren
- de 19 gemeenten die samen het Gewest vormen, en die, met elk een Schepen voor Cultuur, een autonoom beleid kunnen voeren — in een aantal ervan heeft een Schepen voor Vlaamse Aangelegenheden vat op cultuurgebonden materie die de Nederlandstaligen die er wonen, aanbelangt.

HOOFDSTAD

Brussel is een hoofdstad. Van België en van de Gemeenschappen in dit land, en van de Europese Unie. Haar gemengde, meertalige,

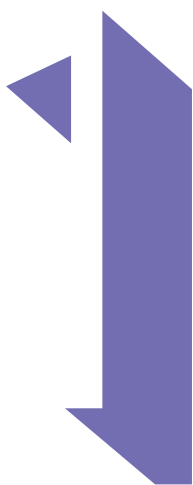
kosmopolitische bevolking maakt van Brussel bovendien een echte internationale stad die in nauwe verbinding staat met Europa en de rest van de wereld. Ze vormt ook het hart van een dicht netwerk van wegen, hogesnelheidslijnen en vliegroutes.

De internationale rol van Brussel verstevigt zich en groeit zelfs nog, en de impact daarvan op de stad is betekenisvol. De Europese en internationale instellingen, waaronder de NAVO, zorgen er voor 13 à 14% van de werkgelegenheid en het geschatte BBP van het Brussels Gewest. Ze beslaan 3,3 miljoen m² aan kantoorruimte (30% van de totale beschikbare bureauvloeroppervlakte in Brussel), stellen ongeveer 45.000 personen te werk, genereren parallelle activiteiten (15 à 20.000 lobbyisten, 5.000 diplomaten, advocaten, internationale agentschappen, journalisten...) en trekken buitenlandse bezoekers aan. De economische impact van het internationale karakter van Brussel is groot, zowel op de woningmarkt, het toerisme en de horeca als op alle andere publieke en privésectoren.

HIER PLAN

BRUSSEL, INTERCULTUREEL

Het Brussels Gewest telt vandaag iets meer dan één miljoen inwoners. Een op vier daarvan is geen Belg, en nog eens een op vijf werd na 1990 genaturaliseerd. Ongeveer een Brusselaar op twee heeft dus vreemde roots, en dat aandeel blijft de komende jaren stijgen.

Wie aan het publieke cultuur aanbod participeert, komt gemiddeld bekeken uit de middenklasse, is ongeveer 40 jaar oud en hoogopgeleid.

De herkomst van wie wel Brusselaar, maar geen Belg is, oogt divers. Volgens een recente studie worden hier 45 nationaliteiten door minstens 1.000 mensen vertegenwoordigd.

Brussel is een multiculturele stad. Meer dan een gegeven feit is dit een uitdaging waarop we in elke context een specifiek antwoord dienen te formuleren. Zulke antwoorden kunnen enkel voortkomen uit een interculturele dialoog. Op dit Brussel moet de cultuursector haar werking afstemmen. Interculturaliteit is een pasmaat.

Brussel is een kleine wereldstad. Geen enkele cultuur kan er aanspraak op maken haar te domineren. Gemeenschappen die verschillende talen spreken of waarvan de socio-economische situatie sterk contrasteert, moeten er met elkaar samenleven. Ze doen dat best niet in isolement of middels een confrontatiepolitiek, maar door elkaars geschiedenissen en toekomstprojecten uit te wisselen. Cultuur is daarvoor, evengoed als werk of onderwijs, een essentiële *tool*. Culturele uitwisselingen maken Brussel leefbaar als multiculturele stad. Wie gelooft dat zulke uitwisselingen zinvol en noodzakelijk zijn, heeft een interculturele kijk op die stad.

Brussel moet intercultureel worden benaderd en dat veronderstelt een dialoog, gestoeld op openheid, respect en een aantal gedeelde basisvereisten zoals: vrijheid van meningsuiting, gelijkheid tussen man en vrouw en een onpartijdige overheid. In tegenstelling tot een assimilatieve — één cultuur haalt het van alle andere — of communautaire — culturen leven geïsoleerd naast elkaar — benadering laat een interculturele benadering zich als volgt samenvatten: men probeert elkaar in ieders etnische, historische, culturele, filosofische, religieuze en taalkundige achtergrond te leren kennen. Vanuit die pogingen en de kennis die men opdoet, groeit het respect voor onderlinge verschillen. Anderzijds groeit ook het besef dat iedereen met elkaar moet samenleven, en daarom definieert men gemeenschappelijke eisen.

De cultuursector kan en moet die interculturele dialoog mee belichamen, en heeft daarin nog een lange weg te gaan. Vandaag ontplooit de cultuursector initiatieven om in zijn beleid rekening te houden met de Brusselse diversiteit. De know-how is er bij verschillende actoren al — denk bijvoorbeeld aan het succes van de Zinneke Parade — maar de werkvloer van veel culturele instellingen oogt voornamelijk wit en hoogopgeleid, en wie kijkt naar wat er wordt gemaakt en getoond, merkt dat een interculturele dialoog nog meer in de verf kan worden gezet. De cultuur in wording die Brussel karakteriseert, moet ook te zien en te horen zijn — ze moet worden *gecreëerd* — en iedereen moet eraan kunnen participeren vanuit zijn eigen achtergronden en culturele erfgoed.

Bijna alle Brusselse culturele instellingen doen aan cultuurbemiddeling. Ze organiseren workshops, ontmoetingen en creatieprojecten, waarvoor ze zich op scholen richten, maar ook op lokale verenigingen of specifieke bevolkingsgroepen, of ze gaan individueel te werk. Er gebeurt dus al wat, maar in het licht van de toekomstige uitdagingen volstaat dat niet. Iedereen beseft dat het niet eenvoudig is om de mensen die niet aan

De diversiteit in Brussel groeit nog. Brussel kent stijgende geboortecijfers dankzij de aanwezigheid van een grote groep jonge migranten. Deze jonge migranten trekken ook minder snel weg wanneer ze een gezin stichten: ze blijven in Brussel.

Als het over talen gaat, is Brussel een patchwork: almaar meer Brusselaars spreken twee of meer talen. Een taal spreken betekent in Brussel iets anders dan in de rest van het land. Moedertaal, gebruikstaal en omgangstaal zijn hier vaak niet dezelfde, en het spreken van een van de drie landstalen is niet hetzelfde als deel uitmaken van een cultuurgemeenschap.

De armoede in Brussel stijgt, en de werkloosheid treft de stad harder dan elders in België.

De grote uitdagingen in het Brusselse onderwijs laten zich als volgt samenvatten:
 – De schoolpopulatie in Brussel is multicultureel en multi-etnisch, en ze spreekt verschillende talen.
 – Het onderwijslandschap oogt gesegregeerd en is gedualiseerd: jongeren uit de *croissant pauvre* komen naar verhouding te vaak in het beroeps-, technisch- en kunstonderwijs terecht, jongeren in het zuidoosten komen dan weer erg vaak in het algemeen onderwijs terecht. Voor het hoger onderwijs geldt hetzelfde plaatje: er stromen hoofdzakelijk leerlingen uit het zuidoosten van de stad en de rand naar door.*
 – Brussel kent een sterke demografische groei, en dus ook een sterke groei van de schoolpopulatie.

* A. Rea, C. Nagels en J. Christiaens, 'Staten-Generaal van Brussel. Brusselse jongeren: sociale ongelijkheid en culturele diversiteit', *Brussels Studies*, Synthesenota nr. 9, 2 februari 2009.

Een op drie Brusselaars is niet op de hoogte van het publieke cultuuraanbod, en een op vier participeert niet aan cultuur. Drempels voor cultuur zijn:
 – geen zin in cultuur, en geen kennis van de codes die ze veronderstelt
 – geen informatie over het eigenlijke aanbod
 – geen geld
 – geen kennis van de taal
 – moeilijke uren, weinig openbaar vervoer.

cultuur participeren, te bereiken. Die groep wordt almaar groter en pasklare antwoorden om ze in de toekomst beter te bereiken, zijn er niet. Kinderen en jongeren vormen een bijzondere doelgroep. De artistieke en culturele kennis en vaardigheden die ze op school opdoen, zijn beperkt, en hun culturele en artistieke achtergronden lopen sterk uiteen.

Wat we wel al weten, is dat cultuur het best verspreid wordt door mensen die elkaar kennen en vertrouwen. Los van het financiële obstakel kunnen alle obstakels die de kunst- en cultuurparticipatie in de weg staan, worden omzeild door het vertrouwen in degene die informeert en adviseert. Brussel heeft vertrouwensnetwerken nodig.

Ten slotte stelt zich ook de vraag welke cultuur we in de toekomst in Brusselse musea, kunstcentra en dans- en theaterhuizen willen zien. Gaat het publieke cultuuraanbod in Brussel niet te vaak eenzijdig uit van de leefwereld van die veertigjarige, hoogopgeleide middenklasser?

INTERCULTURELE DIALOOG? TWEETALIG ONDERWIJS!

“Het Brussels onderwijs bestaat niet,” zo luidde het dit jaar nog in een studie. In Brussel regelen de twee Gemeenschappen immers elk hun eigen onderwijs met een eigen structuur van eigen scholen. Op de 230.000 leerlingen die officieel in het Gewest zijn ingeschreven, zit 80% in het Franstalige onderwijs en 17% in het Nederlandstalige — de overige 3% zit op Europese en andere internationale scholen. Tussen de Vlaamse en Franse Gemeenschap bestaan er vooralsnog zo goed als geen overlegstructuren, en officieel wordt er ook nergens samengewerkt. In de praktijk gebeurt dat laatste gelukkig wel, en zulke initiatieven zouden moeten worden gestimuleerd.

Naast het wettelijke kader waarbinnen de Franse en Vlaamse Gemeenschap elk voor eigen onderwijs zorgen, kent Brussel ook nog instellingen die enkel in Brussel actief zijn. het COCOF (Commission Communautaire française) en de VGC (Vlaamse Gemeenschapscommissie) zijn ook inrichtende macht van een aantal onderwijsinstellingen, net zoals de Stad Brussel en de andere Brusselse gemeenten.

Met uitzondering van de Europese scholen is het onderwijs in Brussel eentalig. Samenwerkingsverbanden tussen het Franstalige en Nederlandstalige onderwijs zijn er niet. Sinds enkele jaren ontwikkelt de Franse Gemeenschap immersie-onderwijs, waar een deel van de vakken in een andere taal wordt gegeven. In Brussel is dat steeds het Nederlands. Waar de formule bestaat, kent het een groot succes, zij het met het gevaar dat het elitair onderwijs in de hand werkt.

Wie meertalig is, begrijpt de andere gemakkelijker. Dat is handig voor wie werkt, bijvoorbeeld. Daarnaast versterkt de kennis van een andere taal ook een interculturele attitude, die cruciaal zal zijn voor de toekomst van jonge Brusselaars. Daar komt nog bij dat in Brussel twee Gemeenschappen elkaar treffen. Meertaligheid moet absoluut worden gestimuleerd in Brussel. De Brusselse cultuursector pleit daarom voor een culturele revolutie in Brussel: Tweetalig onderwijs! Lanceer een pilootproject van bi-communautair en tweetalig onderwijs. Probeer het uit, en denk zo na over hoe zulk onderwijs in de toekomst verder kan worden ontwikkeld.

01

De culturele actoren in Brussel moeten deelnemen aan de interculturele dialoog. Meer dan in het verleden moeten ze daarvoor risico's durven nemen: afstand nemen van hun eigen culturele referenties en meer werk creëren, produceren en verspreiden dat die Brusselse smeltkroes weerspiegelt, zowel wat de thema's als de artiesten zelf betreft. Op die manier zou ook het publiek moeten worden aangespoord om deel te nemen. De cultuursector wil in dit opzicht ook grondiger nadenken over de rol van kunst en cultuur in de publieke ruimte, en de participatie daaraan.

02

Elke culturele speler met meer dan vijf medewerkers zou binnen zijn team en bestuur minstens één medewerker in dienst kunnen nemen met een culturele achtergrond die verschilt van die van de rest van het team. De culturele diversiteit moet zich op een positieve manier in de dagelijkse praktijk van de sector weerspiegeld zien.

03

De Brusselse cultuursector wil een informeel platform oprichten voor ontmoeting, discussie en projecten die kunstenorganisaties samen met de verschillende cultuurgemeenschappen in Brussel opzetten. Tegelijk wil de sector meer inspanningen doen om bruggen te slaan met culturele actoren die (nog) niet worden gesubsidieerd of niet zijn geïnstitutionaliseerd, of met privé-actoren die met hun projecten een heel groot publiek bereiken. Ten slotte wil de sector ook een proces uitwerken voor de erkenning en financiering van de interculturele benadering van bepaalde kunstenorganisaties.

04

De Brusselse cultuurscène is niet Vlaams of Franstalig, maar meertalig. Daarom zijn er specifieke gedragscodes nodig. Er dient onder andere te worden nagedacht over een specifieke financiële steun voor vertalingen en boventiteling — in Brussel is dit vaak een belangrijke post in de begroting van een artistiek project.

05

We moeten meer te weten komen over hoe men cultuurparticipatie best stimuleert. Middels een inventaris van good practices kunnen de middelen efficiënter worden verspreid, en kunnen bestaande en duurzame initiatieven worden versterkt, veeleer dan er telkens nieuwe te creëren. Daarnaast dienen onderzoeksmethodes te worden verfijnd en is er meer kwalitatief onderzoek nodig. Ten slotte heeft Brussel ook kennisruimtes nodig, zoals een museum van de immigratie, die het cultuurerfgoed van verschillende gemeenschappen voorstellen en promoten.

06

De initiatieven die vandaag worden ontplooid om kinderen en jongeren te bereiken, ogen versnipperd. Samenwerkingen tussen de cultuursector en scholen moeten in langetermijnprogramma's worden gegoten. Die samenwerkingen kunnen dan op het niveau van de gehele sector worden gestimuleerd en gestroomlijnd. Leerkrachten en sociaal werkers die samenwerken met de cultuursector, kunnen daarvoor een specifieke opleiding over interculturaliteit en cultuurbemiddeling volgen.

07

Brussel heeft ambassadeurs nodig die vertrouwensbanden met de bevolking kweken en middels gemeenschappelijke interesses de overdracht van cultuur vergemakkelijken en participatie aanmoedigen. De cultuursector dient informele vertrouwensnetwerken te stimuleren en bestaande te versterken. Bemiddelingsstructuren als Lasso, Dēmos, Culture et Démocratie en Article 27 spelen nu al een fundamentele rol bij de creatie ervan.

09

Aan Franstalige kant is er ook nood aan een netwerk voor kunsteducatie en publieksbemiddeling, dat nauw kan samenwerken met Lasso aan Nederlandstalige kant.

10

Vandaag proberen verschillende overheden iets te doen aan de financiële drempel die voor veel Brusselaars bestaat als het over de participatie aan cultuur gaat. De initiatieven die ze daartoe nemen, worden best geharmoniseerd tot één instrument, dat de hele bevolking en alle culturele en artistieke instellingen beslaat. Hetzelfde geldt voor de cultuurwaardebons: er kan worden nagedacht over één Brusselse bon die voor iedereen toegankelijk is.

08

Cultuurbemiddeling is een vak, en in Brussel moet je voor dat vak over een bijzondere bagage beschikken. Op dit moment bestaat er geen opleiding die inspeelt op de culturele en taalkundige eigenheid van Brussel. Bestaande graduaten, masters, aggregaten of modules zouden hiermee rekening kunnen houden. Er kan ook worden nagedacht over een nieuwe opleiding aan een kunsthogeschool of universiteit.

BRUSSEL, CULTUREEL GEBIED

Brussel is echt wel door cultuur gemarkeerd, maar de manier waarop oogt dispaaraat. Dit is niet alleen te wijten aan voor de hand liggende socio-culturele factoren, maar evenzeer aan een wel erg grote autonomie van culturele spelers en het ontbreken van een duidelijk idee van waar het volgens stad of gewest met cultuur naartoe moet. Cultureel Brussel moet bijgevolg in kaart worden gebracht. Letterlijk — dan denken we aan de uitgave van een cultureel stadsplan — maar ook wanneer het over het beheer van de stad gaat.

Brussel kent een opvallende diversiteit aan culturele en artistieke projecten en infrastructuur. Socio-economische factoren zorgen voor veel contrasten in de stad, wat vaak tot een onevenwicht leidt in de ruimtelijke spreiding van cultuur.

Zowel voor de cultuursector als voor de overheden en andere betrokken partijen, is het globaal beeld van die ruimtelijke spreiding flou en moeilijk leesbaar. Dit is deels te wijten aan het gebrek aan een gezamenlijke databank die het hele plaatje beslaat.

Met een demografische uitdaging in het vizier — in 2030 zouden er ongeveer 150.000 Brusselaars bijkomen — is er nood aan een evenwichtige verdeling van cultuur over Brussels grondgebied. Sommige stadsdelen zullen dichter bevolkt raken, en in functie daarvan zal er over verschillende aspecten van publieke dienstverlening moeten worden nagedacht. In het licht van de komst van de nieuwe Brusselaars in die stadsdelen, spelen culturele en artistieke activiteiten een cruciale rol.

De cultuursector verdedigt daarom een tweezijdige benadering van cultuur. Aan de ene kant ziet hij voor cultuur een cruciale rol weggelegd wanneer het gaat over de verhouding tussen individu en samenleving — cultuur moet toegankelijk zijn voor alle Brusselaars, en beschikbaar in elke Brusselse wijk. Aan de andere kant speelt cultuur ook een sleutelrol als het over de nationale, Europese en internationale uitstraling van de stad gaat. Brussel draagt veel verantwoordelijkheden tegenover internationale instellingen. Hetgeen er hier gebeurt en wordt beslist, maakt dat Brussel nauw verbonden is met andere hoofdsteden. De waaier van artistieke activiteiten die Brussel zichzelf gunt, kan haar beeld naar buiten toe versterken: middels cultuur kan Brussel zichzelf promoten. De sector benadrukt dat deze twee kanten complementair zijn: een stadspolitiek die voorbij haar eigen grenzen kijkt, heeft baat bij een juist evenwicht tussen de twee.

De Franse en Vlaamse Gemeenschap oefenen een grote invloed uit op de inbedding van het culturele landschap in Brussel. Aan de manier waarop dat gebeurt, gaat doorgaans echter weinig denkwerk vooraf: implantaties van culturele instellingen en projecten zijn vaker het resultaat van lobbywerk van culturele actoren of een gevolg van opportuniteiten inzake vastgoed. Nochtans zou het eerste criterium dat van een evenwichtige verdeling over de stad moeten zijn, rekening houdend met de structuren die er al zijn. Cultuur dient in het stadsweefsel te worden ingeschreven, dichtbij elke Brusselaar en met de demografische uitdaging van de komende jaren in het achterhoofd. Of het nu over geografische zones of specifieke infrastructuur gaat, de twee Gemeenschappen hebben er veel bij te winnen als ze zouden vertrekken van de notie van 'culturele en creatieve pool', lees: als ze samen zones beheren waar gelijkaardige activiteiten kunnen worden georganiseerd. Dankzij een concentratie van cultuur in zulke clusters wordt de impact vergroot. Op het vlak van infrastructuur kunnen de Gemeenschappen gezamenlijke investeringen doen, als het over gelijkaardige activiteiten gaat (bibliotheken, lokale cultuurcentra, artistieke residentieplekken...).

De hoofdstedelijke zone zorgt mee voor het intensieve culturele aanbod in Brussel, en profiteert daar ook van, maar neemt geen verantwoordelijkheid op in de ontwikkeling van culturele activiteiten in de rand.

Er bestaat in Brussel geen betrouwbare tool om het culturele aanbod en de spreiding ervan te traceren of te corrigeren. Doordat zo'n tool niet bestaat, kunnen de factoren die leiden tot beslissingen inzake infrastructuur ook moeilijk worden ingeschat.

Op die manier zou er vaak minder geld geïnvesteerd hoeven te worden, en de ontmoeting tussen de leden van de twee Gemeenschappen zou worden gestimuleerd.

Voor het overige moeten de culturele en politieke spelers die het artistieke aanbod in Brussel inplanten, ook naar de periferie en de gehele Brusselse metropool — een gebied met twee miljoen inwoners — kijken: welke connecties kunnen er worden gecreëerd, welke gemeenschappelijke belangen zijn er? Met een coherente visie op de implantatie van cultuur in heel die metropool hoeft de cultuur in de rand er morgen niet even dispaaraat uit te zien als vandaag in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest het geval is.

Als het op de nationale en internationale uitstraling van Brussel aankomt, spelen sommige activiteiten een primordiale rol: er komen niet enkel Brusselaars, maar evenzeer andere Belgische en buitenlandse bezoekers op af. De plek waar ze in de stad worden ingeplant, beïnvloedt sterk het beeld dat bezoekers aan Brussel overhouden. De concentratie ervan op één plek — zoals de Kunstberg — komt het imago van de stad ten goede, en de cultuur die er huist, is goed bereikbaar. De hoge concentratie van cultuur op één zo'n plek kan echter verstikkend werken. Geen bewoning, één soort winkels... de plek verliest er een menselijke kant door. Alleen al daarom zou het geen slecht idee zijn om meer van zulke aantrekkingspolen te verspreiden over de gehele stad. Bovendien zou iemand die van buiten Brussel komt, op die manier andere facetten van de stad kunnen ontdekken. De economische impact van zijn bezoek zou beter over de stad worden gespreid.

Waar we naartoe willen, is: de culturele uitstraling van Brussel hoeft niet haaks te staan op de verankering van die cultuur in het dagelijkse leven van de Brusselaars. Welke aantrekkingspolen kunnen daartoe worden gecreëerd?

— de Kanaalzone: de culturele en socio-culturele ontwikkeling van deze zone zal (in de lijn van socio-economische inspanningen) een belangrijke rol spelen bij het verkleinen van de sociale kloof tussen de wijken aan weerszijden van het kanaal.

— de Europese wijk: Brussel moet beter zichtbaar worden als hoofdstad van Europa. Dit is een stedenbouwkundige en architecturale uitdaging, waarvoor dient te worden nagedacht over een beter evenwicht tussen de verschillende functies van de wijk (leven, werken, etalage van Europa, vrije tijd, invalsa van de stad) — dat laatste gebeurt vandaag al, maar de cultuursector wil meer betrokken worden bij het overleg dat het Brussels Gewest daaromtrent voert.

De Gemeenschappen zijn het belangrijkste niveau waarop er beslist kan worden over nieuwe inplantingen. Zulke inplantingen hebben ook een territoriale impact, maar de Gemeenschappen beschikken niet over bevoegdheden inzake het grondgebied.

Andersom mist het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een cruciale hefboom. Andere metropolen kunnen cultuur als een stuwende kracht in hun stadspolitiek benutten — denk aan inplantingen van culturele instellingen en de stedenbouwkundige en architecturale impact daarvan, of aan kunst in de publieke ruimte — maar Brussel wordt zo'n hefboom op crue wijze ontzegd.

De beslissingen om nieuwe projecten of instellingen in het stadsweefsel in te planten, worden niet structureel gecoördineerd, noch op het niveau van de actoren als op een politiek niveau — communautaire beslissingen lopen vaak parallel met elkaar, lees: ze beconcurreren elkaar.

— het Jubelpark: deze gigantische site van Brussel kampt met een tekort aan middelen, en in dat opzicht mist het ook coherentie. Tegelijk echter is het een plek die alleen al omwille van zijn grootte een hele waaier aan activiteiten — museale én andere — aankan, en die, als een gigantische poort op een van de invalssassen van Brussel, sterk kan bijdragen aan de culturele uitstraling van de stad.

Brussel mist ook cultuurbakens. Zulke bakens reveleren de rol van cultuur tot in het hart van de stad. Ze zijn telkens een architecturale en stedenbouwkundige uitdaging. Om zulke uitdagingen tot een goed einde te brengen, moeten Gewest en gemeenten inzake stedenbouw en ruimtelijke ordening efficiënt samenwerken, zowel onderling als met de Gemeenschappen die ze (mee) subsidiëren. Ambitieuze infrastructuurprojecten volstaan echter niet. Cultuur moet ook een plek krijgen in het leven van elke Brusselaar — daar waar hij woont, werkt, winkelt... — en bestaande infrastructuur moet goed worden bewegwijzerd of verlicht. Laat kunst en cultuur hun rol opeisen in het stadsleven.

Net zoals in andere metropolen ten slotte breidt het dagelijkse leefritme van Brussel zich uit. De tijd wanneer er elke dag actief wordt geleefd, wordt steeds langer. Brussel moet in dit opzicht flexibeler worden, en de spreiding van cultuuractiviteiten kan hiertoe bijdragen. Ze kunnen evenwichtiger over dag en jaar worden gespreid, en het aanbod in de zomer kan worden verruimd. Op die manier kan men beter tegemoet komen aan de noden van zowel de inwoners als bezoekers van Brussel.

Interacties tussen centrale locaties en locaties die niet in het centrum van de stad liggen, blijven beperkt. Hetzelfde geldt voor de interactie tussen artistieke creaties en socio-culturele activiteiten, en tussen professionele cultuurmakers en amateurs.

Vooralsnog is cultuur die op een podium terechtkomt, in Brussel vooral tussen acht en elf 's avonds te bekijken en te beluisteren. Als een concert of voorstelling langer duurt, scheidt dat vaak problemen voor wie daarna nog met het openbaar vervoer thuis wil geraken. Andersom sluiten musea vaak relatief vroeg de deuren. 's Avonds een tentoonstelling bezoeken in Brussel kan tegenwoordig wel, maar beperkt. En in de zomer ten slotte sluit een groot deel van de podiumsector zijn deuren, zonder dat er structurele alternatieven zijn voor de Brusselaars die thuisblijven, of (cultuur)toeristen die dan de stad bezoeken.

11

De Brusselse culturele actoren willen dat er één gezamenlijke databank komt die alle artistieke en culturele activiteiten in Brussel verzamelt en in kaart brengt. Verschillende bestaande initiatieven dekken reeds gedeeltelijk het aanbod. Deze moeten zeker worden meegenomen bij de uitwerking van het project, dat aan drie doelstellingen moet beantwoorden:

1. een kader creëren voor beslissingen met een impact op de territoriale spreiding van cultuur
2. een *Who is Who* creëren voor culturele professionals
3. andere professionals informeren door het online zetten van kaarten, of door samenwerkingen met het openbaar vervoer of toeristische diensten.

Het in kaart brengen van cultuur is cruciaal voor de totstandkoming van een Gewestelijk Ontwikkelingsplan voor cultuur (zie hoofdstuk 4).

13

Naast de publieke overheden en andere betrokken partijen moet ook de cultuursector zich engageren als er wordt nagedacht over projecten betreffende de prioritaire zones voor culturele ontwikkeling: de Kanaalzone, de Europese wijk en het Jubelpark.

12

Gezien zijn territoriale bevoegdheden moet het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een coördinerende rol kunnen opeisen ten overstaan van de niveaus waarop over de inplanting van nieuwe culturele activiteiten wordt beslist. Twee voorwaarden dienen daarbij te worden gerespecteerd:

1. nieuwe activiteiten passen zich in in de bestaande spreiding
2. men kijkt telkens of er synergieën met soortgelijke activiteiten of een integratie in bestaande structuren mogelijk zijn.

14

De Brusselse culturele actoren engageren zich om de banden met hun collega's uit de rand aan te halen, met als doel samen een coherente visie op de spreiding van culturele activiteiten in de gehele metropool te ontwikkelen.

Om hierin te slagen, willen ze ook de twee Gemeenschappen aanspreken.

15

Het Gewest moet, los van de vraag welke overheid subsidieert, voor elk belangrijk cultureel infrastructuurproject een stedenbouwkundig en architecturaal lastenboek kunnen opleggen.

Daarnaast moet het ook de coördinatie op zich nemen van een eenduidig signalisatieplan voor alle culturele instellingen op zijn grondgebied.

16

Op het vlak van temporele spreiding van cultuur doet de culturele sector van Brussel de volgende voorstellen:

- de sector van de podiumkunsten onderzoekt de mogelijkheden voor een wijziging en uitbreiding van het schema van de jaarlijkse programmering, ook in de zomer.
- de gehele cultuursector wil de musea steunen bij het nadenken over de wijziging of uitbreiding van de openingsuren.

BRUSSEL, CREATIEVE STAD

Zoals jongeren de toekomst van Brussel belichamen, belichaamt cultuur in Brussel ook een toekomst. Kunstenaars kijken hier meer voor- dan achteruit. Ze experimenteren. Dat experiment dient verder te worden ondersteund en in de stad ingebed. Jonge kunstenaars en creatievelingen werken graag in Brussel. Laten we dat zo houden, en waar mogelijk nog stimuleren en versterken.

Er wonen almaar meer kunstenaars in Brussel. De verklaringen daarvoor zijn divers: Brussel ligt in een dichtbevolkte stedelijke zone, met goede verbindingen met andere grote steden. In vergelijking met veel van die steden is het leven er goedkoop en toch aangenaam. Brussel is een toegankelijke, multiculturele en internationale stad, met een grote artistieke dynamiek en een breed cultureel aanbod.

In het kunstonderwijs heeft Brussel aan Vlaamse en Franstalige kant een aanbod dat zowel kwantitatief als kwalitatief sterk staat. Hoewel ook hier geen sprake is van structurele samenwerkingen tussen de twee Gemeenschappen, wordt er in de praktijk wel vaak samengewerkt: er worden onder meer uitwisselingen van studenten en docenten georganiseerd.

Brussel heeft kunstenaars nodig. Hun potentieel is geen middel, maar een doel op zich. Ze maken hier in de eerste plaats kunst, en die creativiteit primeert. Het creëren van kunst toont echter ook dat cultuur altijd een constructie is, en dus de inzet kan zijn van een maatschappelijke dialoog. Anders gezegd: de aanwezigheid van veel artiesten in de hoofdstad van Europa bevordert de ontwikkeling van democratische waarden. Het economische potentieel van cultuur daarentegen wordt onderbenut in Brussel. De economische impact ervan is hier veel kleiner dan in de meeste vergelijkbare steden, zo blijkt uit het plan *Business Route 2018 for Metropolitan Brussels* (zie bladzijde 12). Het artistieke potentieel om daaraan iets te veranderen, is er.

Met dit in het achterhoofd wil de Brusselse cultuursector in de eerste plaats creaties en opkomende kunstpraktijken ondersteunen die aan het stedelijke weefsel van een meertalige en multiculturele stad ontspruiten. Dat kan samen met kunstenaars die in België leven, maar evengoed met artiesten die van elders komen. Pas wanneer ze de kunstenaars die hier wonen of verblijven, voluit stimuleert in hun kunstenaar-zijn, kan Brussel zich werkelijk een culturele stad noemen, de titel van Europese hoofdstad waardig.

Plekken die in een internationale context excelleren, dienen te worden versterkt, en kunstenaars die naar Brussel komen, hebben nood aan een duidelijker statuut. Kunstenaars worden almaar mobieler, waardoor ze vaak in preciaire legale en socio-economische situaties terechtkomen.

Residenties vormen in de loopbaan van veel artiesten hét moment om aan onderzoek te doen, en hoe langer hoe meer Brusselse kunstinstituten organiseren daarom residentiële programma's. Jammer genoeg zijn zulke residenties meestal van korte duur, en is het aantal artiesten dat eraan kan deelnemen, beperkt.

Veel kunstschole in Brussel hebben een internationale reputatie, en elk jaar lokken ze veel buitenlandse studenten. Eens afgestudeerd, blijven veel kunstenaars ook in Brussel wonen en kunst maken.

Veel jonge artiesten vinden voor hun creaties onderdak in kunstwerkplaatsen en ateliers. Het Kunstendecreet van de Vlaamse Gemeenschap heeft een aantal Kunstenwerkplaatsen erkend en voorziet ook een specifieke financiering voor ze. Aan Franstalige kant bestaat er geen specifiek statuut voor zulke plekken, maar er zijn veel structuren voorhanden binnen dewelke het werkproces van jonge kunstenaars kan worden ondersteund en omkaderd.

Op artistiek vlak wordt in Brussel veel gecreëerd, onderzocht en geëxperimenteerd. Dat laat zijn sporen na in andere disciplines. Zo zijn sommige wijken bijna vrijplaatsen voor artiesten en bieden ze tegelijk onderdak aan architecten, grafici, modeontwerpers...

17

Het RAB en BKO willen in overleg met de professionele artistieke sector in Brussel een meertalige informatiedienst en portaalsite voor artiesten opstarten. De informatiedienst zou artiesten informeren over de cultuursector, het institutionele kader van deze stad en de verschillende financieringsbronnen van cultuur. Op de portaalsite die artistinbrussels.be zou kunnen heten, kan er worden genetwerkt, en er kan een forum worden opgestart waarop artiesten vragen kunnen stellen.

18

De Brusselse cultuuractoren willen vaker internationale curatoren en artistieke directeurs uitnodigen en aanwerven. Ze kunnen bijdragen tot de internationale uitstraling van de stad en tot de manier waarop de stad over zichzelf reflecteert.

19

De cultuursector wil de bestaande banden met het hoger kunstonderwijs versterken middels gezamenlijke projecten en de programmatie van producties van studenten tijdens sommige publieke evenementen.

20

Voor studenten van kunsthogescholen dient een werkkader te worden gecreëerd dat aan de culturele instellingen is aangepast. Dat kan gebeuren in de vorm van een stage- of peterschapsprogramma, waarbij studenten met ervaren artiesten kunnen samenwerken in de aanloop naar een creatie of productie.

21

Plaatsen waar kunstenaars kunnen creëren en experimenteren, dienen te worden versterkt en uitgebreid.

Een culturele *boom* ontspruit meestal op braakland: oude industriële complexen of andere leegstaande ruimtes, litten in het stedelijke weefsel die niet zijn toegedekt... Zulk braakland is voorhanden.

22

De overheden in Brussel moeten residentieprogramma's mogelijk maken met een duur van 6 tot 18 maanden. In samenwerking met kunstscholen en artistieke instellingen kunnen er een of meerdere internationale en transdisciplinaire residentieplaatsen worden uitgebouwd.

23

De overheden in Brussel moeten de ontwikkeling van scholen met een internationale renomme, zoals P.A.R.T.S., La Cambre, de Muziekkapel Koningin Elisabeth en het E.S.A.C., bevorderen. Daarnaast dient ook de internationale aantrekkingskracht van andere instellingen te worden vergroot, en moet Brussel de aanzet geven tot de oprichting van nog andere internationale vormingscentra, waarin bijvoorbeeld zomeruniversiteiten en masterclasses worden georganiseerd. Op die manier kan Brussel op het vlak van opleiding en creatie een internationale referentieplek worden.

BRUSSEL, COHERENT

Niet uniform, wel coherent. Te lang al lijkt Brussel op een cultureel-politiek slagveld waar uitdagingen dubbelop worden aangegaan. De Brusselse cultuursector wil een alternatief formuleren voor de huidige situatie, en de slagzin daarbij luidt: efficiënt samenwerken! Zulke samenwerkingen hoeven niet te leiden tot uniformiteit. Wel kunnen ze bijdragen tot een coherent beleid op maat van Brussel. Dit hoofdstuk belicht zowel de manier waarop in Brussel aan cultuurbeleid wordt gedaan, en hoe dat beter zou kunnen, alsook hoe er efficiënter over cultuur kan worden gecommuniceerd.

Zoals gedecreteerd in artikel 127 §2 van de Grondwet, zijn de Vlaamse en Franse Gemeenschap exclusief bevoegd voor cultuurgebonden materie op het grondgebied van het Brussels Gewest. Dit grondwettelijke exclusiviteitscriterium leidt tot twee problemen:

- de Gemeenschappen beconcurreren elkaar en zorgen er zo voor dat er vaak dubbelop wordt gewerkt: dezelfde activiteiten kunnen in verschillende instellingen plaatsvinden
- culturele spelers die in een meertalige, multiculturele en internationale context werken, hebben het almaar moeilijker om zich met de ene of de andere Gemeenschap te identificeren, teneinde te beantwoorden aan administratieve en formele eisen.

Naast de twee Gemeenschappen dragen enkele andere beleidsniveaus evenwel ook nog verantwoordelijkheden inzake cultuur: het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de federale overheid, de COCOF, de VGC en de gemeenten.

Wat cultuurcommunicatie betreft, zijn er in Brussel verschillende privé-initiatieven (Zone02, fun in brussels, kiosque, vas-y...), maar daarnaast hebben ook de overheden voor communicatiekanalen in hun stad gezorgd.

Enkele voorbeelden:
 – van de stad Brussel is er de *Brupass*, een driemaandelijkse culturele agenda en website
 – de Vlaamse Gemeenschap ondersteunt en stimuleert aandacht voor cultuur onder meer door ondersteuning van het drietalige wekelijkse magazine *Agenda*, dat los of als bijlage bij *Brussel Deze Week* wordt verspreid, de website *UiTinBrussel.be* van OPB, tvbrussel, FM Brussel, *Brussel Deze Week* en *CultuurNet Vlaanderen*, en het geplande communicatiehuis *Muntpunt*
 – de Franse Gemeenschap financiert via de RTBF *ARTE Belgique* en het programma *Cinquante degrés nord*, ondersteunt verschillende publicaties en heeft de site www.culture.be ontwikkeld

Cultuur in Brussel oogt nu teveel als een jungle waarin twee Gemeenschappen en een rist andere beleidsniveaus relatief vrij hun gang kunnen gaan. We ontkennen niet dat de communautarisering van cultuur mee heeft geleid tot een rijk en veelzijdig Brussels cultureel landschap, dat zich organisch heeft kunnen ontwikkelen en niet tot één idee over cultuur te herleiden is. De sector is blij met zo'n landschap, maar anno 2009 lijkt het meer dan ooit tijd dat een globale visie op cultuur de communautaire aanpak in Brussel, met alle institutionele grillen vandien, overstijgt. De meeste cultuur die hier gemaakt wordt, of die het publiek hier komt bekijken of beluisteren, laat zich allang niet meer exclusief Vlaams of Franstalig noemen. Laat cultuurmakers daarom werken in een beleidscontext die op maat van Brussel is geschreven.

Om een cultuurbeleid in Brussel op maat van de stad mogelijk te maken, zijn er twee scenario's:

1 – Sommige specifieke cultuurbevoegdheden van de Gemeenschappen zouden naar een andere overheid kunnen worden overgedragen. Let wel: voorzichtigheid is hierbij geboden. De bescherming van de Nederlandstaligen in Brussel zou in het gedrang kunnen komen, wat ook kan leiden tot een blokkering van het beleid. Er moet worden gezocht naar een manier om het cultuurbeleid in sommige domeinen coherenter te maken en op die manier de efficiëntie van acties van de culturele spelers zelf, te verhogen. Daarom zou er een (nieuw) machtsorgaan worden gecreëerd, dat werkt volgens een eenvormige regelgeving die uit de decreten van beide Gemeenschappen is afgeleid. Het schrijven van zo'n regelgeving zou geen gemakkelijke opgave zijn, gezien het feit dat er achter de decreten van de twee Gemeenschappen telkens een andere filosofie zit. Tegelijk moet er worden nagedacht aan welke overheid een deel van de bevoegdheden inzake cultuur moet worden overgedragen. Draag je die bevoegdheden over aan het federale niveau, het Brussels Gewest of de gemeenten?

2 – Er komt een samenwerkingsakkoord tussen de Gemeenschappen, dat voor een gemeenschappelijk budget, een controle en een geïntegreerde administratie zorgt. Ook hier echter moeten we voorzichtig zijn. Zo'n akkoord gaat vaak gepaard met een politiek van 'geven en nemen', waarin het algemene belang weer naar de achtergrond verschuift. Beide Gemeenschappen zijn ook niet territoriaal bevoegd voor Brussel, en dragen als dusdanig geen gedeelde verantwoordelijkheid inzake stadsbeleid.

Wat het cultuurbeleid in Brussel betreft, is er ook een uitdaging op het niveau van de gemeenten. Vanuit het idee dat de gemeente dicht bij de burger staat, nemen de 19 Brusselse gemeenten vaak nuttige culturele initiatieven: cultuuractiviteiten in de publieke ruimte, socioculturele buurtactiviteiten, sociale integratie... Met de activiteiten die ze ontwikkelen, overschrijden ze echter nog wel eens hun eigen grenzen, en houden ze niet altijd rekening met de reeds bestaande infrastructuur of activiteiten. Meer overleg met het Gewest en andere gemeenten kan ervoor zorgen dat culturele beslissingen beter worden geïntegreerd in een stedelijke context. Meer overleg met lokale culturele actoren kan ervoor zorgen dat bestaande middelen en infrastructuur beter worden benut.

– de Vlaamse Gemeenschapscommissie zorgt onder meer voor cultuurwaardebonnen en promoot Vlaamse bibliotheken en gemeenschapscentra
 – het Brussels Hoofdstedelijk Gewest promoot cultuur onder meer via het BIP (Brussels Info Place) en het BITC (Brussels Internationaal – Toerisme & Congres), dat mee het tweemaandelijkse meertalige tijdschrift *BRU XXL* uitgeeft, en via de Stichting voor de Kunsten (www.agenda.be)
 – er bestaan initiatieven van Toerisme Vlaanderen en het OPT, en van toeristische privé-actoren, zoals bijvoorbeeld de hotelsector
 – ten slotte zijn er nog specifieke initiatieven rond één thema of voor één doelgroep, waaronder *Use-it*, *Arsène 50*, promoties van musea door de Brusselse Museumraad, en promotionele evenementen zoals *BRXLBRAVO*, *Broodje Brussel*, *Nuit blanche*, de *Brusselse Museumnacht*...

Wie al deze initiatieven samen bekijkt, ziet een versnipperd landschap, en vooralsnog ontbreekt elke strategie om de snippers samen te voegen.

24

Op middellange termijn lijkt een regionalisering van een aanzienlijk deel van de culturele bevoegdheden wenselijk. Toch mag de positieve rol van de Vlaamse en Franse Gemeenschap in de ontwikkeling van kunst en cultuur in Brussel niet worden onderschat. In de eerste plaats moeten daarom de tekortkomingen van de communautaire aanpak worden bekeken en moet, waar mogelijk, het beleid worden bijgestuurd.

Dit gebeurt best op drie manieren:

24.1 De twee Gemeenschappen, de VGC, de COCOF en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest richten samen een culturele coördinatiecél op. Het gebrek aan overleg tussen de verschillende overheden is schrijnend, evenals de wederzijdse onwetendheid over decreten, procedures en de filosofie achter ieders beleid. De daarnet genoemde overheden moeten daarom nauwer met elkaar samenwerken. Een coördinatiecél kan een stand van zaken opmaken en het cultureel in kaart brengen van Brussel begeleiden (zie hoofdstuk 2). Ze kan een inventaris opmaken van wetten, decreten en reglementen, op zoek gaan naar de *best practices* en voorstellen formuleren voor meer coördinatie tussen die teksten en de verbetering ervan. Samen met de culturele sector en andere betrokken partijen kan ze ook mee een Gewestelijk Ontwikkelingsplan voor cultuur opstellen. Zo'n plan bevat dan de grote lijnen van een samenwerkingsakkoord tussen de Gemeenschappen (zie punt 24.2) en de toewijzing aan het Gewest van een beperkt aantal culturele bevoegdheden (zie punt 24.3).

24.2 De Vlaamse en Franse Gemeenschap en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest sluiten een samenwerkingsakkoord af dat zich beperkt tot het grondgebied van laatstgenoemde.

Binnen dit akkoord zullen vijf punten essentieel zijn:

- een rationalisering van het beheer van bi- of multicommunautaire activiteiten (voor zover die buiten de instellingen vallen die onder de federale overheid ressorteren): een gemeenschappelijk financieringsbudget, een eenvormige regelgeving inzake subsidies en controle, en een geïntegreerd evaluatieorgaan
- een akkoord om samen cultuuractiviteiten te ontwikkelen die zich specifiek richten tot een of meerdere anderstalige of culturele gemeenschappen in Brussel. Op die manier zijn deze niet verplicht om een artificiële keuze te maken tussen een van de twee taalgemeenschappen van dit land
- in overleg met het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de federale overheid een duidelijk beleid definiëren inzake de steun en ontwikkeling van cultuuractiviteiten als hefboom voor de internationale uitstraling van Brussel (zie hoofdstuk 5)
- beleidstools ontwikkelen om gemeenschappelijke infrastructuur te kunnen inrichten, waar beide gemeenschappen activiteiten kunnen organiseren
- een gemeenschappelijke beheerstool ontwikkelen voor de informatie en de promotie van cultuur in Brussel.

24.3 Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest krijgt een aantal culturele bevoegdheden toegewezen.

Het moet bijvoorbeeld middels een specifiek budget interculturele activiteiten kunnen steunen, en het moet een beleid inzake de inplanting en ruimtelijke spreiding van cultuur kunnen ontwikkelen (zie hoofdstuk 2). Daarnaast dient het zijn huidige rol inzake de ontwikkeling van cultuur als hefboom voor de internationale uitstraling van de stad te behouden en versterken (zie hoofdstuk 5). Het moet ten slotte ook de ontwikkeling van bi- of multicommunautaire activiteiten kunnen promoten en ondersteunen. Voor dat laatste kan aan het Gewest een specifieke bevoegdheid worden toegekend, proportioneel in evenwicht ten opzichte van de Gemeenschappen.

25

Het cultuurbeleid dat de 19 Brusselse gemeenten voeren, wil nog wel eens hun eigen grenzen overstijgen. Het Gewest dient daarom samen met hen een systeem te bedenken om dit soort politiek te kunnen opvolgen en te coördineren. Voordelen van zo'n systeem zijn onder meer: een betere integratie van het gemeentelijke cultuurbeleid op gewestelijk niveau en een optimalisatie van de financiële mogelijkheden van elke overheid. Verder dient er in samenwerking met de cultuursector een Charter voor een goed bestuur in cultuurbeleid op gemeentelijk vlak te worden geschreven, met daarin onder meer een duidelijke definiëring van hun rol — specifieke behoeftes van de bevolking herkennen — en hun verplichtingen — overleg met de culturele actoren die op hun grondgebied actief zijn. Dit vraagt zowel een engagement van de gemeenten als van de cultuursector.

26

Inzake de communicatie over cultuur en de marketing ervan, pleit de cultuursector voor de oprichting van een organisatie die zich specifiek met cultuurmarketing in Brussel bezighoudt en die over de grenzen van taal, cultuur en sector kan functioneren. Doelgroepen zijn:

- al wie in Brussel woont of (langdurig) verblijft
- al wie regelmatig in Brussel is, en de stad dus al kent
- Belgen die niet in Brussel wonen, en de stad ook niet goed kennen
- toeristen
- andere buitenlandse doelgroepen.

Prioriteit gaat uit naar al wie in Brussel woont of (langdurig) verblijft, en al wie regelmatig in Brussel is, en de stad dus al kent. Tegelijk echter moet er voor de andere doelgroepen ook een effectief netwerk van toeristische en culturele onthaalpunten in Brussel komen — denk aan luchthavens, stations...

Cultuur dient ook een belangrijker plek in te nemen in de toeristische marketing van Brussel. Die marketing mag zich niet beperken tot het 'hapklare' cultureel erfgoed en de grote evenementen. De toeristische, culturele en alle andere betrokken sectoren moeten samenzitten en een gezamenlijke communicatiestrategie bedenken, met één beeld of merk voor Brussel (zie hoofdstuk 5).

27

De cultuursector pleit er ook voor dat die organisatie de krachten die verschillende overheden totnogtoe voor meerdere soortgelijke communicatiekanalen inzetten, bundelt in:

- één enkel agendamagazine, gratis en meertalig, bij voorkeur wekelijks gepubliceerd en verspreid in heel de Brusselse metropool, en met een ruime selectie van het cultuuraanbod in Brussel erin
- één enkele agenda-site (cultuur- en vrijetijdssite), meertalig, met een redactionele insteek en o.m. profiling-faciliteiten en mailservices.

BRUSSEL, HOOFDSTAD

Brussel is een hoofdstad in meervoud. De overheden die haar tot hun hoofdstad hebben uitgeroepen, zijn vandaag echter niet tot centralisatie geneigd. De uitdaging die achter dit hoofdstuk schuilt, is tweeledig: wat betekent het om te wonen, leven en werken in een hoofdstad, en wat betekent Brussel als hoofdstad voor de rest van de wereld? De centrale rol die ze op meerdere niveaus speelt, mag best wel voelbaar zijn in de stad. Die rol hoeft haar niet te overheersen, maar er moet wel een positief beeld van bestaan. Brussel moet zich als hoofdstad met zichzelf verzoenen. Ze heeft een toekomstgericht stadsproject nodig dat haar internationale uitstraling versterkt. Zowel in de ogen van de Brusselaars als die van de Europeanen kan Brussel een Europese voorbeeldstad zijn.

Op het Belgische niveau is Brussel de hoofdstad van België, van Vlaanderen en van de Franse Gemeenschap. Op het internationale niveau is ze, zij het niet officieel, de hoofdstad van de Europese Unie – de Unie kent haar enkel het statuut van beslissingscentrum toe. In al die rollen ontvangt ze talrijke vertegenwoordigingen, delegaties, lobbyisten, journalisten...

Brussel is als Europese en mondiale hub met heel de wereld verbonden, en veel landen en instellingen willen zichzelf hier in de kijker zetten.

De centrale rol die Brussel voor het Waalse, Vlaamse, Belgische, Europese en internationale *hinterland* speelt, moet ze durven opnemen. Als het over België gaat, herbergt Brussel alle symbolen en merites van een federale hoofdstad, maar ook de contradicties en onvolkomenheden van de federalisering met een versnippering van de bevoegdheden tot gevolg. Brussel is er wel flexibel door geworden. Op cultureel vlak gebeuren er ontzettend veel verschillende dingen en pragmatiek viert er hoogtij. Als Brussel zich vandaag ook als hoofdstad van Europa wil profileren, moet men ervoor zorgen dat haar centrale rol beter aan de stad is af te lezen.

Als het Brussel ernst is met de internationale rol die ze heeft, draagt ze die verantwoordelijkheid met verve. Ze heeft alles wat daarvoor nodig is. Haar diversiteit en kosmopolitisme kan ze uitspelen in een voluntaristisch stadsproject: een volgehouden interculturele dialoog, open staan voor elk talent, een Europees debat dat nationale logica's overstijgt en een verwevenheid met de rest van de wereld.

Zo'n positief beeld van Brussel kan ontstaan via:

- individuen die elders een beeld van Brussel creëren of versterken
- het beeld dat bezoekers van de stad overhouden
- de band die buitenlanders die er werken en studeren, met de stad hebben
- de band die alle Brusselaars hebben met Europa en de wereld in hun eigen stad.

Individueel zetten de stad vaak al in het buitenland op de kaart – denk aan René Magritte, Toots Thielemans of Anne Teresa De Keersmaeker. Daarnaast dient ze echter ook na te denken over hoe ze zelf iets aan haar internationale uitstraling kan doen. Daarbij moeten kunst en cultuur een grote rol spelen. Sommige evenementen of sleutelplekken trekken vandaag al veel buitenlandse bezoekers aan en versterken zo een internationaal beeld van cultuur in Brussel (Bozar, Europalia, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, Kunstenfestivaldesarts, Koningin Elisabethwedstrijd, Couleur Café...). Bovenop dat effect dient het positieve beeld dat van cultureel Brussel bestaat, nog te worden versterkt, en dat zowel in het hoofd van de buitenlandse bezoeker als dat van de buitenlander die hier leeft of de Brusselaar die hier is geboren. Het culturele weefsel dat vandaag over Brussel ligt en almaar sterker en dener wordt, moet die cruciale rol op zich kunnen nemen, en het internationale imago van de stad mee versterken.

De redenen waarom dat tot nu toe niet is gebeurd, zijn divers. De Brusselse cultuursector mist een gecoördineerde aanpak als

Brussel mist in haar verschillende rollen als hoofdstad symboliek. Dat is te wijten aan Europa en aan de Brusselse autoriteiten. "Brussel" is overwegend een synoniem voor lastige maatregelen. De integratie van zowel haar rol als Europese hoofdstad als de mensen die daarom in Brussel wonen en werken, verloopt niet zonder moeilijkheden. Architectuur en stedenbouw vormen daarvan vaak een frappant bewijs. De Schumanwijk wordt niet zomaar een Europees getto genoemd. En de andere Brusselaars? Zij zien vooral negatieve kanten: verkeers hinder als er weer eens een top wordt georganiseerd, stijgende huurprijzen...

Europese werknemers en studenten leven vaak in een *closed circuit*, van waaruit de rest van Brussel niet erg positief oogt, evenmin als het onthaal dat hen hier te beurt valt. De informatie die ze nodig hebben, vinden ze bijvoorbeeld niet op één plek, en de politiek-administratieve structuur van onze – én hun – hoofdstad maakt het leven soms moeilijk.

Inzake kunst en cultuur is Brussel sterk met Europa verbonden, middels de accentuering van een voorzitterschap, internationale projecten, de aanwezigheid van verschillende Europese culturele netwerken... Nochtans, zo leert ons het Plan voor de Internationale Ontwikkeling (PIO) van Brussel, is cultuur geen belangrijke factor in de internationale uitstraling van Brussel.* Sommige artistieke evenementen of culturele plekken in Brussel trekken veel buitenlandse bezoekers aan, maar weinig evenementen of plekken hebben een imago dat vergelijkbaar is met dat van sommige evenementen of plekken in andere grote Europese steden.

*Het PIO, waaraan een door de Brusselse regering bestelde studie van PriceWaterhouseCoopers voorafging, werd in het najaar van 2007 gepubliceerd. Het accentueert de krachtlijnen en zones waarbinnen volgens de Brusselse regering bij voorrang dient te worden geïnvesteerd, wil men Brussel op een internationaal plan vooraan positioneren en haar internationale uitstraling stimuleren. Het plan oogstte op sociaal, economisch en stedenbouwkundig vlak uiteenlopende reacties.

Brussel heeft alles wat van haar een internationale en kosmopolitische stad zou kunnen maken. Ze kan zich dus zonder moeite profileren als een cultureel laboratorium in Europa.

het op internationale uitstraling aankomt. In vergelijking met andere steden is er weinig geld beschikbaar voor cultuur en zijn de bevoegdheden versnipperd. Dat leidt tot een onduidelijke *branding* van cultuur uit Brussel — is Brussel nu de (hoofd)stad van de dans, *art nouveau*, mode en design, strips of muziek? — Er is onvoldoende overleg tussen culturele en toeristische actoren over de symboliek die nodig is om een stad te promoten. Daarenboven wordt de bevoegdheid van toerisme verdeeld over de twee Gemeenschappen, het Gewest en de Stad Brussel.

Daarnaast zijn er nog meer redenen waarom cultureel en artistiek Brussel wél een grote rol kan en moet spelen in de uitstraling van haar stad:

- culturele en artistieke spelers in Brussel hebben ervaring in het omgaan met een publiek dat verschillende talen spreekt, en waarvan de culturele achtergrond vaak verschilt
- kunst en cultuur trekken ook buiten de werkperiodes buitenlandse bezoekers aan, ze stimuleren andere sectoren in economische dalperiodes
- eenmaal Brussel als multiculturele en creatieve stad in het buitenland op de kaart staat, zal het makkelijker worden om zich ook met die stad te identificeren. Dat zal uiteindelijk de verstandhouding tussen Brusselaars van verschillende origine ten goede komen
- voor de sector zelf zijn er ten slotte ook voordelen: meer bezoekers, meer inkomsten, en zijn rol als springplank voor artiesten wordt groter.

28

De cultuursector wil zich mee engageren om een coherent beeld van Brussel op cultureel en artistiek vlak te ontwikkelen. Dit beeld moet de specifieke culturele realiteit van de stad weerspiegelen, en moet in alle domeinen — politiek, economie, toerisme, cultuur... — worden ingezet. De eerste sleutelterm voor dit beeld staat in het meervoud: de 'kunsten' van Brussel (dans, performance, strips, *art nouveau*...) Andere sleuteltermen zijn 'hedendaags', 'avant-garde', 'interculturaliteit' en 'stedelijkheid'. Met deze termen op zak wil de cultuursector ook op een structurele manier deelnemen aan het overleg over het PIO.

29

De cultuursector, de toeristische sector en de horeca moeten structureel met elkaar samenwerken. Als ze de kennis over hun publiek en de zichtbaarheid met elkaar delen, kunnen ze samen volgende uitdagingen aanpakken:

- jaarlijkse thema's ter ondersteuning van de promotie van de stad: de toeristische sector ontwikkelt zulke thema's die vaak cultureel getint zijn maar waarover de culturele actoren (met uitzondering van de musea) niet altijd van te voren mee overleggen
- activiteiten die eigenlijk op het niveau van de hele stad worden georganiseerd, maar die ofwel een initiatief zijn van de toeristische (Winterpret, Nuit Blanche...) ofwel van de culturele sector (Brussels Biennial, BRXLBRAVO...): die laatste initiatieven worden vandaag zelden automatisch in de cultuurtoeristische promotie van de stad opgenomen
- de strategische impact die sommige evenementen met een internationale weerklink hebben (Europalia, Couleur Café...)
- de ontwikkeling van een specifieke promotie van het culturele aanbod voor buitenlandse bezoekers die omwille van professionele redenen in Brussel zijn.

30

De impact van Europa op Brussel moet niet enkel op stedenbouwkundig (richtplan voor de Europese wijk, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, 2008)* of socio-economisch vlak zichtbaar en leesbaar worden. De cultuursector wil bijdragen aan wat de socio-culturele aspecten van die stadsvernieuwing zijn. De Esplanade van het Europese Parlement kan een sleutelrol spelen: Europeanen leren er Brussel kennen in een cultureel perspectief, en Brusselaars leren er Europa kennen. Ook kunnen er op specifieke momenten van het jaar, op de Dag van Europa (9 mei) bijvoorbeeld, meer activiteiten met betrekking op Europa worden georganiseerd.

* In 2008 werd in opdracht van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een richtplan voor de Europese Wijk afgewerkt. De eerste concrete toepassing ervan was een stedenbouwkundige wedstrijd met als opdracht een stadsvorm te definiëren voor de Wetstraat en haar omgeving. Die wedstrijd werd eerder dit jaar gewonnen door Atelier Christian de Portzamparc

31

Het ontdekken van de verschillende dimensies van Brussel is het doel van een reeks culturele en toeristische parcours doorheen de stad, die zowel door inwoners van Brussel als bezoekers kunnen worden benut. Een belangrijk parcours zou van het Jubelpark naar het Kanaal kunnen lopen en daarbij het Europees Parlement aandoen. Het parcours is 4 à 5 kilometer lang en doorkruist wijken die onderling erg verschillen. De bezoeker die het bewandelt, zou er een rist culturele, artistieke, politieke en economische instellingen tegenkomen, alsook historisch en architecturaal erfgoed en veel groen.

32

Brussel moet dé plek worden waar wordt nagedacht en gediscussieerd over Europa. Vandaar drie voorstellen:

- De Europese Unie zou samen met de Belgische overheid een zomeruniversiteit kunnen oprichten rond Europa, diversiteit en de interculturele dialoog. De universiteit zou toegankelijk zijn voor iedereen, maar moet vooral de interesse opwekken van onderwijs en het sociale, culturele en politiek domein. Grote Europese universiteiten zouden voor academische input kunnen zorgen.
- Sommige culturele en artistieke plekken zorgen nu al voor presentaties en debatten over Europese en andere culturen. Zulke initiatieven kunnen worden versterkt. Op Brusselse scholen zou meer aandacht moeten uitgaan naar Europa, haar geschiedenis en haar activiteiten.

34

Het RAB en BKO kunnen het hun leden, de Brusselse culturele actoren, makkelijker maken om hun rol in Europese en internationale netwerken te versterken. Er wordt gekeken of er kan worden samengewerkt met soortgelijke stedelijke netwerken in Europa. De cultuursector wil ook de aanwezigheid en visibiliteit van internationale, culturele netwerken in Brussel aanmoedigen.

33

De manier waarop buitenlandse studenten en werknemers hier worden onthaald en in de stad opgenomen, heeft een enorme impact op het beeld dat ze aan Brussel overhouden. Dat onthaal kan beter. Organiseer bijvoorbeeld elk jaar een onthaaldag waarop je het culturele leven van Brussel presenteert. De artistieke en culturele sector en de Europese scholen kunnen ook vaker met elkaar samenwerken. Er is daarnaast één onthaaloket nodig waar men in verschillende talen terecht kan voor alle administratieve informatie over Brussel. Ten slotte dienen kunst en cultuur in Brussel vaker en systematischer meertalig te worden verspreid (signalisatie, onthaal, boventiteling...).

BIBLIOGRAFIE

Onderstaande referenties zijn de voornaamste bronnen van de cijfers en andere feitelijke gegevens in dit boek. Omwille van de leesbaarheid ervan verwijzen we de lezer die op zoek is naar meer precieze informatie over zulke gegevens, door naar het BKO of RAB. Teksten van Brussels Studies kunnen worden geraadpleegd en gedownload op www.brusselsstudies.be. De 16 synthesesnota's en de conclusies van de Staten-Generaal van Brussel zijn ook terug te vinden op www.statengeneraalvanbrussel.be. Officiële statistieken van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn te vinden op www.brussel.irisnet.be.

A. Bamford, Kwaliteit en consistentie. Kunst- en cultuureducatie in Vlaanderen, CANON cultuurcel — Vlaamse Overheid, Brussel, september 2007. www.ond.vlaanderen.be/publicaties

Communauté française de Belgique, 'Priorités Culture. Conclusion des Etats Généraux de la Culture', 7 november 2005: www.forumculture.be/note

E. Corijn, E. Vloeberghs, Het geval Brussel, Brussel, VUBPress, 2009.

E. Corijn, C. Vandermorten, J.M. Decroly en E. Swyngedouw, 'Staten-Generaal van Brussel. Brussel, internationale stad', Brussels Studies, Synthesenota nr. 13, 24 februari 2009.

E. Corijn, G. Cochez, Brussels, a small cosmopolitan world city in the making, in Janus 21, Brussels-Rome, 2006.

Culture et Démocratie, 'La culture au cœur de l'enseignement: un vrai défi démocratique. Actes du colloque du 17 novembre 2008'. In: Culture et Démocratie Cahier 2, Brussel, 2009.

M. Debusscher, N. Guilmain en D. Vandebroeck, De weg naar de podiumkunsten. Sociologische studie over de motivatie van de Brusselse toeschouwers, Brussel, Stad Brussel — La Bellone Maison du Spectacle — Vlaams Theaterinstituut, 2006 (eerste etappe) en 2008 (tweede etappe).

K. Dejonckheere, F. De Keyser en J. Van Doren, Business Route 2018 for Metropolitan Brussels, Brussel, Beci-UWE-Voka-VBO, 2008. www.metropolitanbrussels2018.eu

H. Delforge, 'Les horizons culturels de l'adolescence dans le contexte scolaire en Communauté française à Bruxelles', Recherche en éducation 2007, Université Libre de Bruxelles (Centre de sociologie de l'éducation) en Ministère de la Communauté française, nr. 113/06.

F. Delpérée, Le droit constitutionnel de la Belgique, Brussel, Bruylant, 2000.

H. Dumont en I. Hachez, 'Culture et pouvoirs publics à Bruxelles. Quelles institutions pour quelles politiques culturelles?' In: Actes du Colloque 'Culture et pouvoir public à Bruxelles', Brussel, RAB, maart 2007.

W. Elias, D. Verté, S. Corsius e.a., Kunsteducatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: stand van zaken en behoeftedetectie, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 2005.

J.-C. Forquin, Ecole et culture, Parijs-Brussel, De Boeck Université, 1996 (2de ed.).

J.-L. Genard, E. Corijn, B. Francq en C. Schaut, 'Staten-Generaal van Brussel. Brussel en cultuur', Brussels Studies, Synthesenota nr. 8, 26 januari 2009.

J. de Haan en W. Knulst, Het bereik van de Kunsten. Een onderzoek naar veranderingen in de belangstelling voor beeldende kunst en podiumkunst sinds de jaren zeventig, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.

D. Jacobs en A. Rea, 'De jonge Brusselaars, tussen verscheidenheid en tegenspoed. Enquête bij de laatstejaars van de scholen van de Stad Brussel', Brussels Studies, nr. 8, 3 september 2007.

R. Janssens, 'Van Brussel gesproken. Taalgebruik, taalverschuivingen en taalidentiteit in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Taalbarometer II)', Brusselse Thema's 15, Brussel, VUBPRESS, 2007.

R. Janssens, 'Taalgebruik in Brussel en de plaats van het Nederlands. Enkele recente bevindingen', Brussels Studies, nr. 13, 7 januari 2008.

R. Janssens, D. Carlier, P. Van de Craen, 'Staten-Generaal van Brussel. Het onderwijs in Brussel', Brussels Studies, Synthesenota nr. 5, 19 januari 2009.

M. Jaumain, 'Elaboration de statistiques et indicateurs culturels au sein d'un Etat fédéral: le cas de la Belgique', Lezing op het internationaal symposium over culturele statistieken, georganiseerd door het UNESCO Institute for Statistics en het Observatoire de la culture et des communications du Québec en getiteld 'Les statistiques face aux défis de la diversité culturelle dans un contexte de globalisation', 21-23 oktober 2002, Montréal: www.colloque2002symposium.gouv.qc.ca

J. Lievens en H. Waeye, Cultuurkijker. Cultuurparticipatie in breedbeeld, Antwerpen, Uitgeverij De Boeck, 2005.

G. Minne, 'Nouvelles initiatives urbaines et nouvelles pratiques urbaines'. In: Bruxelles 2000, rapport final, 2001.

G. Minne en A. Pickels, Dwarsdoorsnede van de podiumkunsten in Brussel. Een kwalitatieve en transversale studie, Brussel, La Bellone — Stad Brussel, 2003.

S. Octobre, Les loisirs culturels des 6-14 ans, Ministère de la culture, Département des Etudes, de la Prospective et des Statistiques (DEPS), Parijs, La Documentation française (Questions de culture), 2004.

A. Rea, C. Nagels en J. Christiaens, 'Staten-Generaal van Brussel. Brusselse jongeren: sociale ongelijkheid en culturele diversiteit', Brussels Studies, Synthesenota nr. 9, 2 februari 2009.

Staten-Generaal van Brussel, 'Onze passie voor de stad delen. Conclusies', 25 april 2009.

P. de Stexhe, La révision de la Constitution belge 1968-1971, Namen-Brussel, Larcier, 1972.

K. Stolarick, R. Florida en L. Musante, 'Montréal, ville de convergences créatives: perspectives et possibilités', januari 2005: www.culturemontreal.ca/pdf/050127_catalyix_fr.pdf

C. Torrekens, 'Concentratie van de moslimbevolking en structurering van het moslim-verenigingsleven in Brussel', Brussels Studies, nr. 4, 5 maart 2007.

UNESCO, 'Mexico City Declaration on Cultural Policies World Conference on Cultural Policies', Mexico City, 26 juli — 6 augustus 1982: portal.unesco.org/culture

Ph. Van Parijs, 'Brussel Hoofdstad van Europa: de nieuwe taalkundige uitdagingen', Brussels Studies, nr. 6, 3 mei 2007.

J. Wynsberghe, D. Poirier, F. Sinardet en F. Tulkens, 'Staten-Generaal van Brussel. De politieke en institutionele ontwikkeling van het Brussels Stadsgewest: bevindingen en perspectieven', Brussels Studies, Synthesenota nr. 10, 2 februari 2009.

BEDANKT

Onze oprechte dank aan alle leden van het Réseau des Arts à Bruxelles en het Brussels Kunstenoverleg en aan iedereen die deelnam aan het reflectieproces en de studiedagen, georganiseerd in het kader van het Cultuurplan voor Brussel:

Anim'Action Stéphane Aujean, Henry Landroit, Patricia Vincart — **Ars Musica** Stijn Boeve — **Artonaut** Annemie Defour — **Atelier Graphoui** Maria Palacios Cruz — **BIP** Brigitte De Clercq — **BITC** André Vrijdagh, Catherine Dardenne — **BOZAR** Christian Renard — **British Council** Milvia Soumbounou, Julia Kofler — **Brussels Sociaal-Cultureel [Net]werk** Stephanie Lemmens — **Brusselse Museumraad** Guido Vanderhulst, Leen Ochelen, Stéphanie Masuy — **Centre culturel Bruegel** Christine Rigaux — **Centre culturel Le Fourquet** Nadège Albaret — **Cie Michèle Noiret** Pascal Chabot — **Conseil des Arts Scéniques** Benoît Vreux — **Conservatoire de Bruxelles** Frédéric de Roos — **COOPARCH** Jean De Salle — **Cosmopolis – VUB** Eric Corijn, Eefje Vloeberghs — **Culture Action Europe** Daphné Tepper, Andrew McIlroy — **Culture et Démocratie** Bernard Focroulle, Sabine de Ville, Marie Poncin, Baptiste De Reymaeker — **Cultuurnet Vlaanderen** Bart Temmerman, Cathy Cardon — **De Munt/La Monnaie** Peter de Caluwe — Anick Xhrouet — **Erfgoedcel Brussel – VGC** Chantal Brems — **EUNIC** Gyorgy Petocz, Chiara Carazza — **Europese Commissie – DG Werkgelegenheid, Sociale zaken en Gelijke kansen** Nikolaus van der Pas — **Europese Commissie – DG Educatie en Cultuur** Xavier Troussard, Vitor de Ascencao — **Europees Parlement – DG Communicatie** Francesca Ratti, Nikolas Lane, Patricia Paye, Virginie Pourchet — **Fondation Hicter** François-Xavier Lefèbvre — **Fonds Europese Wijk** Alain Deneef — **Foyer** Marie Martin — **Franse Gemeenschap** France Lebon — **FUSL – Brussels Studies** Michel Hubert — **Gemeenschapscentrum De Kroon** Marc Dubois — **INSAS** Laurent Gross — **Jewish Moroccan Heritage/Musée d'Art Juif Marocain** Paul Dahan — **Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis** Anne Cahen-Delhay, Anna Van Waeg — **Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België** Anne Goffart — **Koning Boudewijnstichting** Marie-Laure Roggemans, Françoise Pissart, Brigitte Duvieusart — **La Cambre** Caroline Mierop — **La Cambre Architecture** Jean-Louis Genard, Géry Leloutre — **La Médiathèque** Pierre Hemptinne — **LASSO** Anja Van Roy, Leen De Spiegelaere, Frederika Van Wing — **Lézarts Urbains** Alain Lapiower — **Met-X** Luc Mishalle — **Mons 2015** Yves Vasseur, Marie Noble — **Onthaal en Promotie Brussel** Cathy Braeckman, Kristien Verheyen — **P.A.R.T.S.** Theo Van Rompay — **SMart** Alain De Wasseige — **Stichting voor de Kunsten** Guy de Bellefroid, Stéphanie Van Den Bergh — **The Bulletin** Derek Blyth, Pascale Zoetaert — **Théâtre des Doms** Philippe Grombeer — **Vertalers** Benoît Delahaye, Wouter Devriese — **UFAPEC** Marie-Noëlle Tenaerts — **ULB – IGEAT** Vincent Calay, Tatiana Debroux — **ULB – Institut de Sociologie** Hugues Delforge — **Verbindingsbureau Brussel-Europa** Carlo Luyckx, Ans Persoons — **Zinneke Parade** Myriam Stoffen — **105 Besme** Tania Nasielski — Bouchra Hbali — Emilie De Becker — Toon Berckmoes — Julien Fournier — Florence Jacobs — Emmanuel Lambion — Xavier Vandamme — Pierre Verbeeren

Réseau des Arts à Bruxelles asbl
c/o La Bellone
Vlaamsesteenweg 46
1000 Brussel
T 02 502 26 88
www.reseaudesartsabruelles.be

Brussels Kunstenoverleg vzw
Saintelettesquare 19
1000 Brussel
T 02 513 66 28
www.brusselskunstenoverleg.be

Stuurgroep
Voorzitter
Bernard Boon Falleur
Leden
Roger Christmann
Geert Cochez
Pablo Fernandez
Jan Goossens
Guy Gypens
Lissa Kinnaer
Patrick De Laender
Lamia Mechbal
Ann Olaerts
Antoine Pickels
Christophe Slagmuylder
Dirk Snauwaert
Leen De Spiegelaere
Thierry Van Campenhout
Myriam Van Roosbroeck
Fabienne Verstraeten

Wetenschappelijk comité
Eric Corijn
Jean-Louis Genard

Coördinatie
Lamia Mechbal

Redactie
Benoît Hennaut
Lars Kwakkenbos

Vormgeving
Donuts

Druk
Snel Grafics

Verantwoordelijke uitgever
Lissa Kinnaer

Het Cultuurplan voor Brussel kwam er dankzij de ondersteuning van de Koning Boudewijnstichting en de Nationale Loterij.

Het Réseau des Arts à Bruxelles wordt gesteund door de Franse Gemeenschap. Het Brussels Kunstenoverleg wordt gesteund door de Vlaamse Gemeenschapscommissie.

De inhoud van dit boek weerspiegelt niet noodzakelijkerwijs de posities van de Koning Boudewijnstichting, de Vlaamse Gemeenschapscommissie en de Franse Gemeenschap.

Het overnemen van ideeën en teksten uit deze brochure wordt sterk aanbevolen, mits vermelding van de bron.

© Réseau des Arts à Bruxelles / Brussels Kunstenoverleg, Brussel, 2009

ISBN: 9789081393812
Wettelijk depot:
D/2009/11.909/2

ABC – ART BASICS FOR CHILDREN ANIMA ARGOS ART2WORK ATELIER
210 ATELIERS MOMMEN AUGUSTE ORTS BAINS CONNECTIVE BÂTARD
FESTIVAL BEURSSCHOUWBURG BIFFF – BRUSSELS INTERNATIONAL
FESTIVAL OF FANTASTIC FILM BLINDMAN BNA/BBOT – BRUXELLES
NOUS APPARTIENT/BRUSSEL BEHOORT ONS TOE BOTANIQUE
BOZAR-PALEIS VOOR SCHONE KUNSTEN/PALAIS DES BEAUX-
ARTS BRONKS JEUGDTHEATER BROSELLA FOLK & JAZZ BRUSSELS
PHILHARMONIC - VLAAMSRADIOORKEST BRXLBRAVO CCNOA - CENTER
FOR CONTEMPORARY NON-OBJECTIVE ART CENTRE CULTUREL
BRUXELLES-NORD | LA MAISON DE LA CRÉATION CENTRE CULTUREL
FRANCOPHONE BERCHEMOIS LE FOURQUET CENTRE CULTUREL
JACQUES FRANCK CENTRE CULTUREL LA VÉNERIE CENTRE CULTUREL
LES RICHES-CLAIRES CENTRE CULTUREL WOLU-CULTURE CHARLEROI-
DANSES/LA RAFFINERIE CHOUX DE BRUXELLES ZOO/THOMAS
HAUERT CIMATICS CINEMA NOVA CONGRES CONSTANT CREW
DAARKOM – VLAAMS-MAROKKAANS CULTURENHUIS DAMAGED
GOODS / MEG STUART DCJ – DANSCENTRUMJETTE DE KLEINE
ACADEMIE DE MUNT/LA MONNAIE DE PARADE DE PIANOFABRIEK DEEP
BLUE ENSEMBLE LEPORELLO ESPACE CATASTROPHE ETABLISSEMENT
D'EN FACE EUROPALIA FARO – STEUNPUNT CULTUREEL ERFGOED
FESTIVAL VAN VLAANDEREN BRUSSEL | KLARAFESTIVAL FIREFLY FLAGEY
GEMEENSCHAPSCENTRUM DE MARKTEN GEMEENSCHAPSCENTRUM
DE VAARTKAPOEN / VK*CONCERTS GLOBE AROMA HET BESCHRIJF
HET GOUDBLOMMEKE IN PAPIER HOGESCHOOL SINT-LUKAS BRUSSEL
ICTUS IL FONDAMENTO INITIA JEUGD EN MUZIEK BRUSSEL
KAAITHEATER KAMO KUNSTENFESTIVALDESARTS KUNSTENLOKET
KVS – KONINKLIJKE VLAAMSE SCHOUWBURG LA BELLONE LES
BRIGITTINES LES HALLES DE SCHAERBEEK MARGARITA PRODUCTION
MET-X MUSIC FUND MUZIEKPUBLIQUE NADINE NEEDCOMPANY
OKNO P.A.R.T.S. PASSA PORTA PEEPING TOM PLANKTON
HOTEL Q-02 RECYCLART ROSAS SINT-LUKASGALERIE BRUSSEL
SOIT THÉÂTRE DE LA BALSAMINE THÉÂTRE DE LA MONTAGNE
MAGIQUE THÉÂTRE DE L'L THÉÂTRE LES TANNEURS THÉÂTRE
NATIONAL THÉÂTRE OCÉAN NORD THÉÂTRE VARIA TKUNSTENHUIS
TRANSQUINQUENNAL TRISTERO ULTIMA YEZ / WIM VANDEKEYBUS
VLAAMS RADIO KOOR VTI – VLAAMS THEATER INSTITUUT VLAAMS-
NEDERLANDS HUIS DEBUREN WIELS ZINNEKE PARADE ZINNEMA